

**Сравнительная грамматика германских языков, т. I. Германские языки
и вопросы индоевропейской ареальной лингвистики.
Академия наук СССР, Москва, 1962, стр. 204.**

„Lyginamosios germanų kalbų gramatikos“ I tomas — tai tarybinių germanistų stambiaus kolektyvinio veikalo, kurį iš viso sudarys penki tomai, įžanginė dalis. Šio veikalo autoriai bei redakcija kelia sau uždavinį apibendrinamai nušviesti lyginamosios germanų kalbų gramatikos dalykus sutinkamai su dabartine mokslo būkle. Reikalas tai padaryti jau seniai yra pribrendęs, nes esamos germanų kalbų istorinės lyginamosios gramatikos (H. Hirto, E. Prokošo, H. Kraės) daugiausia remiasi iš jaunagramatikų paveldėtais lingvistinių faktų analizės metodais, rekonstrukcijos būdais bei nustatytais archetipais, germanų prokalbės skilimo tarmėmis schemomis ir t. t., tokiu būdu nebesiderindamos su pastarųjų dešimtmečių daugybe straipsnių bei atskirų monografijų, kur, pritaikant naujuosius kalbotyros metodus bei naujas idėjas, daugelis germanų kalbų istorijos bei istorinės lyginamosios gramatikos dalykų yra išspręsta ar bent mėginta spręsti visiškai kitaip. Supažindindami su įvairių problemų tyrinėjimo dabartine būkle bei rezultatais, atskirų šio veikalo skyrių autoriai, kaip pasakyta vyriausiosios redakcijos, kurią sudaro žinomi germanistai M. Guchman, V. Žirmunskis, E. Makajevs ir V. Jarceva, įžanginiame žodyje, kartu išdėsto ir savo nuomonę, paremtą konkrečios germanų kalbų medžiagos savarankišku nagrinėjimu. Tad savo pobūdžiu ši naujoji germanų kalbų lyginamoji gramatika yra visiškai originalus mokslo tiriamasis darbas, nors kartu jis pravers ir kaip platus vadovėlis aukštųjų mokyklų germanų kalbų dėstytojams ir studentams.

Pirmajame tome liečiamos kai kurios bendrosios germanų kalbų formavimosi ir jų genetinių bei istorinių ryšių su kitomis indoeuropiečių kalbų grupėmis problemos. Vadinasi, jame dėstomi tokie dalykai, kurie pačiai lyginamajai gramatikai iš tikrųjų nepriklauso, tačiau kurių išsiaiškinimas padeda suprasti bei teisingai interpretuoti germanų kalbų gramatikos reiškinių kilmę bei raidą.

Iš trijų šio tomo skyrių stambiausias yra pirmasis, pavadintas „Germanų kalbų vieta kitų indoeuropiečių kalbų tarpe“ (skyriaus autorius — N. Čemodanovas). Čia pirmiausia apžvelgiami ligšioliniai mėginimai vienaip ar kitaip klasifikuoti, jungti indoeuropiečių kalbų grupes pagal jų artimesnę giminystę bei spręsti indoeuropiečių kalbų pirmykščio skaidymosi dialektais problemą. Toliau trumpai paminimos tos fonetikos ir morfologijos ypatybės, kuriomis germanų kalbos išsiskiria iš visų kitų indoeuropiečių kalbų arba, dažniau, siejasi tik su kai kuriomis iš jų. Po to pereinama prie plataus ir savarankiško germanų ir dalies kitų indoeuropiečių kalbų grupių leksikos bendrybių bei paralelių nagrinėjimo. Pabrėžus, kad leksikos faktai daug sverią, nustatant senųjų indoeuropiečių dialektų kontaktus, germanų kalbų žodyne išskiriami ir atskirai aptariami šie arealinės leksikos sluoksniai: 1) bendrasis europiečių (apimantis leksiką, bendrą dažniausiai su baltų, slavų, italikų ir keltų kalbomis), 2) germanų — baltų, 3) germanų — slavų, 4) germanų — baltų — slavų, 5) germanų — italikų, 6) germanų — keltų, 7) germanų — italikų — keltų; be to, pateikiamos leksikos paralelės su indoeuropiečių pietryčių arealo kalbomis (atskirai su indų, graikų, armėnų, tocharų, chetitų, albanų kalbomis). Iškeliant bendrąją leksiką, stengiamasi atsižvelgti ne tik į šaknį, bet ir į vien formantų ar reikšmės išsiskiriančius arealinius žodžius. Kur tik įmanoma, bendrieji žodžiai pateikiami tematiškai, nes tik leksikos bendrybių tematinis sistemiškumas galės eiti kalbų artimos giminystės įrodymu. Su šiais ir panašiais teoriniais leksikos faktų panaudojimo indoeuropiečių kalbų senųjų ryšių problemoms spręsti principais galima visiškai sutikti. Prasčiau yra su pačių faktų pasirinkimu bei jų interpretavimu. Iliustracijai pakaks nurodyti kai kurias klaidas ir abejones, susijusias su baltų kalbų leksika. Tačiau ir tos srities netikslumai čia iškeliami ne visi. Visiškai nuošaly, pavyzdžiui, paliekamos skyrelio „Germanų — baltų leksikos paralelės“ (p. 70—79) klaidos, kurių ypač gausu ir kurias todėl labiau tiktų išsamiai aptarti kur nors atskirai.

Dėl skyrelyje „Germanų — baltų — slavų leksikos paralelės“ (p. 81—85) pateiktų atskirų gretinimų pasakytina štai kas:

1. Beveik nėra jokios abejonės, kad lie. *salà*, la. *sala* «отров» neturi nieko bendra su sen. isl. *salr* „kambarys, namas“ ir kitais gramatikoje nurodytais germanų žodžiais, o yra sietini su lie. *sàlti* „tekėti“ ir t. t.; rytinėse lietuvių ir latvių tarmėse vartojamus „kaimo, sodžiaus“ reikšmės homoniminius žodžius gal ir tiktų minėti, tačiau ne be tam tikros abejonės, nes nėra negalimas dalykas, kad jų reikšmė tėra antrinė, atsiradusi iš pirmykščės «отров» reikšmės.

2. Lie. *stòdas* „banda“ (gramatikoje duota klaidingai *stòdas* «стадо лошадей»), žinomas iš senųjų raštų, o dabar, rodos, tik iš lietuvių kalbos ploto pačių pietryčių (Daugai, Druskininkai, Eišiškės, Marcinkonys, Varnėna; plg. ir *stodà* Gervėčiai), laikytinas slavizmu, o ne gramatikoje nurodytų germanų ir slavų žodžių atitikmeniu.

3. Vok. *Pfuhl* „klanas, bala“ ir kiti gramatikoje duotieji germanų žodžiai nesietini su lie. *balà*, r. *болото* ir t. t., nes pastarieji etimologiškai negali būti skiriami nuo baltų spalvą žyminčių būdvardžių lie. *báltas*, r. *бѣлыѣ*; čia dar priklauso ir albanų balos pavadinimas *bal'të*.

4. Sen. isl. *varmr*, sen. vok. aukšt. *warm* „šiltas“ ir t. t. etimologija nėra pakankamai aiški; be to, jeigu jau siejama su lie. *virtti*, s. sl. *vrěti* „virtti“ ir t. t., nereikėtų pamiršti, kad tos pat šaknies gali būti ir alb. *vorbë* „molinis puodas (virtti)“; arm. varem „uždegu“ ir kt.; nurodytasis la. *vàrit* greičiausiai yra skolinys iš r. *варѣть*.

5. Gotų *wōþjan* „šaukti“ ir t. t. galima neabejotinai gretinti tik su slavų žodžiais (sen. r. *БАБИТИ* ir kt.), kitaip sakant, čia labiau tinka įžiūrėti ne germanų — baltų — slavų, o tik germanų — slavų leksikos bendrybę (taip, pavyzdžiui, ir daro V. Porcigas), nes retas la. *vābit* „šaukti, kviesti (į teismą)“ vargu ar skiriasi savo kilme nuo dažnesnio *vābit* „vilioti“, kuris kartu su lie. *vōbyti* „t. p.“ laikytinas slavizmu, plg. br. *вѣбѣць*, l. *wabić* „t. p.“.

6. Gotų *dails*, sen. sl. *děls* „dalis“ ir t. t. gretintini ne su lie. *dalýti*, la. *dalít* (kurie susiję su sl. **dolja* „dalis“, lo. *dolāre* „aptašyti, apdirbti“ ir t. t.), o su lie. tarm. *dailýti* (*daïlo,-ė*) „dailinti“.

7. Sen. angl. *rót* „draugiškas, linksmas“, r. *pad* ir t. t. neturi tikrų atitikmenų baltų kalbose, nes nurodytasis lie. *rōds* «охотно» laikytinas slavizmu (visai kitos kilmės yra *rōds* „beje, tiesa“, atsiradęs iš veiksmazodžio *rōdytis* esam. laiko III asm. formos *rōdos*).

8. Tarp gotų *halts*, lie. *kleīvas*, *šleīvas*, r. tarm. *колдыка* ir t. t. bendra gal tik tas ir yra, kad visi jie turi maždaug vienodą „raišo, klišio“ reikšmę; be to, jeigu gotų *halts* ir r. *колдыка* kartais ir galėtų būti giminiški, dar nežinia, ar tą giminystę tiktų laikyti specifine germanų ir slavų leksikos bendrybe, plg. arm. *kał* „raišas“ ir kt.

Klaidingų bei mažai patikimų sugretinimų pasitaiko ir kitose šio gramatikos skyriaus vietose:

9. Ryšys tarp lie. *máuras* „toks vandens paviršiaus augalas, plūdena“ (plg. la. *maūrs* „veja“, r. *мырава* „t. p.“) ir *máuras* „dumblas“ kelia šiek tiek abejonių, tačiau dar netikresnis yra šių žodžių siejimas su lie. *mūsai* „pelėšiai“, sen. isl. *mosi* „samanos, bala“ ir kitais pastarųjų giminaičiais (p. 55).

10. Lie. *rokė* ir *rōkti* (p. 55) -o- turi (dėl tarmės įtakos bei kai kuriems šaltiniams būdingo o ir uo griežto neskyrimo) vietoj -uo-; tad etimologija turėtų remtis tikrai visiškai patikimomis formomis *ruōkti* (-ia, -ė) „dulkti, dulksnoti, smulkiai lynoti“ (Gruzdžiai, Kairiai), *ruoknóti* „t. p.“ (Bartininkai, Kvėdarna, Rietavas), *ruokė* „dulksmas, smulkus lietus su migla“ (Pajevonys); šie žodžiai kartu su *rúogti* „dulksnoti, migloti“ (Luokė, Tryškiai, Varniai, Viekšniai), *ruognóti* „t. p.“ (Akmenė, Barstyčiai), *rúogna* „lietinga (diena)“ (Barstyčiai), *rúoganotas,-a* „ūkanotas, lynojuantis“ (Tryškiai) sietini su lie. *rūkas*, *rūkti*, *raūkti(s)*, *rūgti*, *rūgti*, vok. *Rauch* „dūmai“ ir t. t., o ne su gotų *rign* „lietus“ ir kitais gramatikoje pateiktais germanų, keltų ir albanų žodžiais.

11. Lie. *gelumà* „stiprus šaltis, speigas“ ir kiti baltų žodžiai, duoti šalia gotų *kalds* „šaltas“ ir t. t. (p. 56), iš tikrųjų yra susiję su lie. *gèliti* „geluonį leisti; sopėti; šalti“, r. *жалѣть* „gailėti(s)“, sen. vok. aukšt. *quellen* „kankinti, žudyti“ ir t. t.

12. La. *milna* „Perkūno kūjis“. ryšys su r. *молния* ir kitais žaibo pavadinimais (p. 57) abejotinas, nes jis turėtų būti tos pat etimologijos, kaip ir la. *milna* „kuoka, vėzdas“, vadinasi, giminiškas su r. *молот* „kūjis“ ir t. t.

13. Lie. *ùzvadas* „pavadootojas“, *vaduoti* „išpirkti, gelbėti; keisti, atstoti“ nėra gotų *wadi* „užstatas, laidas“, lo. *vas* (vn. klm. *vadis*) „laiduotojas“ ir kitų tos šeimos žodžių (p. 67) giminaičiai, nes jų negalima skirti nuo *vèsti, vādas* ir t. t.

14. Lie. *rėkti* „šaukti“ ir sen. sl. *rěčb* „kalba“ (toliau, matyt, susiję su tocharų A *rake*, B *reki* „žodis“ ir kt.) prie indoeuropiečių šaknies **uer-* „kalbėti“ žodžių nepriklauso; abejotinas yra jų ryšys ir su gotų *wrōhs* „kaltinimas“ bei kitais nurodytais germanų žodžiais (p. 67).

15. Jeigu lie. *saitas* „ryšys, pasaitas, sietas“ kartais ir būtų giminiškas su germaniškais ir keltiškais burtų bei magijos pavadinimais (plg. sen. isl. *seiðr* kimrų *hud* ir kt., p. 67), čia kalbėti apie kažkokią išskirtinę baltų, germanų ir keltų (arba bendrąją europiečių) izoleksą nederėtų, nes lie. *saitas* (kartu su *siėtas* „ryšys karvei tvarte pririšti“, *siėti* „rišti“ ir kt.) dar aiškiau yra susijęs su sen. sl. *sěto* „tinklas, kilpa, virvė“, sanskr. *sētu* „ryšys, pantis; tiltas, pylimas“ ir t. t.

Šalia tokių vietų, kur tarp pateiktų tariamai bendrų žodžių arba visai nėra etimologijos ryšio, arba kur tas ryšys tebėra pakankamai neįrodytas, gramatikoje gerokai yra dar tokių atvejų, kada abejonių tekelia giminiškų žodžių interpretavimas kaip išskirtinės, specifinės bendrybės, kitaip sakant, jų priskyrimas tam ar kitam arealinės leksikos sluoksniui. Kartais arealas, atrodo, nurodomas per siauras (leksikos bendrybė yra būdinga, be gramatikoje paminėtųjų, dar ir kitoms indoeuropiečių kalbų grupėms), kartais, atvirkščiai, per platus (specifinis darybos ar reikšmės artumas yra būdingas tik dalies nurodytų kalbų tos pat indoeuropietiškos šaknies žodžiams). Tos rūšies vienokių ar kitokių abejonių kelia, pavyzdžiui, izoleksos, nustatytos žodžiams, žymintiems sąvokas „karvė“ (p. 58), „ožka“ (p. 58; plg. kad ir V. Toporovo samprotavimus dėl sl. **koř-*), „antis“ (p. 59), „garnys“ (a ir b, p. 59), „nagas“ (p. 61), „árti“ (p. 62), „sveikas“ (p. 68), „rūkas“ (p. 83), „magiška paslaptis“ (p. 96), „priešiškas, neapkenčiamas“ (p. 97) ir t. t.

Daugumas etimologizavimo bei izoleksų nustatymo klaidų yra atsiradę, be abejo, dėl nepakankamo etimologinės literatūros panaudojimo. Ne visada užtenka remtis tik vienu antru etimologijos žodynu, tegu ir nauju. Juk ir naujuosiuose atskirų kalbų (pvz., germanų) žodynuose kartais nėra atsižvelgta į kai kurių kitų kalbų (pvz., baltų) dalies žodžių kilmės aiškinimo pažangą ir tebeduodamos pasenusios tų žodžių etimologijos. Vadinasi, nustatant izoleksus, reikėtų pasidomėti, ar pateiktas

baltų, slavų ir kitų kalbų žodžių interpretavimas neprieštarauja baltistų, slavistų ir t. t. dabar priimtam tų žodžių aiškinimui.

Gramatikoje pateiktas germanų kalbų genetinių ryšių su kitomis indoeuropiečių kalbomis nušvietimas, platus panaudojimas tam reikalui naujai atrinktų leksikos faktų, apskritai, yra vertintinas teigiamai. Dėl vienokių ar kitokių leksikos atrankos trūkumų, ties kuriais čia ir buvo kiek ilgiau sustota, kai kurios apžvelgto gramatikos skyriaus išvados, žinoma, gali pasirodyti esančios nepakankamai argumentuotos ar reikalingos patikslinimo.

Likusiųose dviejuose skyriuose liečiamos kiek siauresnės problemos, kitų kalbų, ne germanų, specialistams mažiau įdomios.

Antrajame skyriuje, pavadintame „Bendrosios germanų kalbos supratimas ir jos periodizacija“ (autorius — E. Makajėvas) ir teuzimančiame gerus dešimtį puslapių, bendrosios germanų (arba pragermanų, protogermanų) kalbos epocha, kuri tęsiasi nuo šios kalbos laipsniško išsiskyrimo iš indoeuropiečių kalbų vakarinio arealo iki jos suskilimo į senovės germanų dialektų grupes, reliatyviai skaidoma į du periodus — ankstyvąjį ir vėlyvąjį. Atskirai paliečiama seniausių runų įrašų kalbos problema; pabrėžiama, kad ši kalba negali būti sutapatinama nei su bendrąja, nei su kuria nors atskira germanų kalba, o laikytina savotiška koinė, kuriai būdingos tiek šiaurės (skandinavų), tiek ir vakarų germanų arealo ypatybės.

Trečiasis ir kartu paskutinis skyrius, pavadintas „Senovės germanų genčių dialektai“ (autorius — V. Žirmunskis), yra skirtas senųjų germanų dialektų bei atskirų kalbų formavimuisi ir jų tarpusavio santykiams nušviesti. Gramatikoje pateiktas problemos sprendimas iš esmės skiriasi nuo tradicinės statiškos germanų kalbų klasifikavimo schemas. Čia, pavyzdžiui, pirmiausia išskiriamos dvi pagrindinės dialektų grupės — šiaurinė (skandinavų) ir pietinė (kontinento), nes kalbėti apie germanų prokalbės skilimą iš sykio į tris grupes — rytinę, šiaurinę ir vakarinę — istoriškai iš tiesų būtų neteisinga. Chronologiškai nuosekliai išdėstoma ir tolimesnė dialektų raida. Plačiai remiamasi šių dienų istorinės dialektologijos bei lingvistinės geografijos išvadomis. Šalia diferenciacijos procesų neišleidžiama iš akių ir dialektų integracija. Visa tai skyriaus autoriui leido pateikti gana ryškų ir įtikinamą senovės germanų dialektų raidos vaizdą.

V. Urbutis